

УДК 330.341.4.05-044.372:330.33.01

СТРУКТУРНА КРИЗА В КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ ДОВГИХ ХВИЛЬ КОНДРАТ'ЄВА

Крамаренко А.О., аспірантка

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Розглянуто проблеми зв'язку структурних криз із довгостроковими циклічними коливаннями. Проаналізовано зміни будови господарської структури у відповідності з етапами суспільно-економічного розвитку та співвідношення даних змін із фазами циклів Кондрат'єва. Обґрунтовано необхідність врахування особливостей відповідної фази кондрат'євського циклу у проведенні ефективної структурної політики.

Ключові слова: структурна криза, великі хвилі Кондрат'єва, технологічний уклад, структурна політика.

Не дивлячись на те, що поняття "структурної кризи" можна зустріти у багатьох сучасних публікаціях та виданнях, сутність даного явища досі залишається незрозумілою. Сучасну економічну кризу багато вчених ототожнюють із структурною, деякі вбачають у структурній кризі лише один із проявів сучасної економічної ситуації. Найбільш поширеною ж думкою вчених є те, що економічна кризова ситуація є наслідком багатьох чинників, а її елементами є фінансова, структурна кризи, що органічно поєднані у межах системної кризи. На наш погляд, збої у роботі фінансової та економічної системи пов'язані, а тому не доречно окремо розглядати фінансову, економічну, структурну та системну кризи. Фінансова система є складовою економічної, структура – це властивість системи, яка виражає її сутність та співвідношення між окремими її елементами. Системна криза пов'язана із перебудуванням відносин у межах системи, тобто вона відбувається внаслідок перебудування структури. Із чим же пов'язане перебудування структури? Перебудування структури економічної системи є наслідком впливу держави, тобто проведення структурної політики. Необхідність перебудування економічної системи формує цілі структурної політики. Але чим же викликається ця необхідність? Думається, що вона викликається усвідомленням того, що стара структура вже не є актуальною і ефективною. У її межах економіка працює на витривалість. Випереджальний розвиток потребує постійних змін і коригування державної політики. Він забезпечується продуманою структурною політикою, а поштовхом до прийняття відповідних рішень і є структурна криза. Саме вона дає усвідомити необхідність змін і прилаштування до нових умов господарювання. Але як саме слід діяти у ситуації кризи, на які теоретичні засади спиратися? Відповідь на це питання ми будемо намагатися знайти, аналізуючи етапи розвитку сучасної економіки та найпоширеніші погляди вчених на дану проблему.

Зазначимо, що проблеми структурних рухів в аспекті циклічних коливань торкались у своїх працях такі економісти як Л.К. Абалкін, Ю.О.Красильников, О.С. Сухарєв, О. Григор'єв, М. Хазін, С.Ю. Румянцева, Б. Беррі, С.Ю. Глаз'єв, С.М. Меньшиков, Л.А. Клименко, Ю.В. Яковець та ін..

Структурна криза виникає, коли порушується рівновага між елементами структури господарства. У цих міркуваннях ми виходимо з того, що галузі та сфери економічної діяльності знаходяться у певних відносинах та пов'язані між собою єдиним господарським механізмом. Оскільки економічна система є рухливою, тобто у її межах постійно з'являються, розвиваються, деградують та зникають певні елементи та підсистеми, то зв'язки даної системи повинні бути достатньо змінюваними. Завдяки ж існуванню часових лагів, які спричиняють незбалансованість інтересів і дій господарюючих суб'єктів, структура економіки є також незбалансованою. Динаміка структури сприяє пошуку органічного взаємозв'язку та відновленню балансу. Даним цілям повинен сприяти господарський механізм у вигляді державної структурної політики. У суспільному житті час від часу відбуваються структурні кризи, які, на думку колективу авторів книги "Макроекономіка", мають складну будову і набувають форм енергетичної, сировинної, фінансової, екологічної тощо [1, с. 363]. Так, прикладом структурної кризи є енергетична криза 70-х рр. 20 століття, сучасна фінансова

криза, яку деякі вчені вважають структурною. Іноді до структурних відносять найбільш значну економічну кризу 20 століття – Велику Депресію.

Розглянемо основні етапи розвитку суспільства за останні півтора століття. На наш погляд, це достатньо тривалий проміжок часу, на засадах аналізу якого можна зробити ґрунтовні висновки, а також розгледіти певні закономірності та тенденції.

Відомо, що на сьогодні результати конкретно-історичних емпіричних досліджень виявили становлення, розвиток, деградацію та заміщення у домінуючій ролі чотирьох технологічних укладів. Зауважимо, що теорія, у межах якої здійснюється аналіз процесів заміни технологічних укладів, була розроблена на засадах вчення Н.Д. Кондрат'єва про довгі хвилі економічної динаміки. Головною рушійною силою циклічних суспільних зрушень, згідно даного вчення, є періодичне масове оновлення основного капіталу. Мотивом даного оновлення, згідно теорії технологічних укладів, є необхідність заміщення застарілих технологій та устаткування задля відкриття нових перспектив розвитку та збільшення ефективності виробництва. На засадах аналізу основних макроекономічних показників розвинутих країн (Англія, Франція, Німеччина, США тощо) зроблено висновок, що кожен з укладів має середню тривалість 50-60 рр., тобто приблизно півстоліття. У межах даної статті ми розглянемо 3 останніх, починаючи аналіз кожного із кризи, яка є першим етапом становлення нового технологічного укладу. Адже, згідно методології К. Маркса, криза є початком нового етапу розвитку людства. У нашому випадку кризою починається новий технологічний уклад. Таким чином, ми проаналізуємо значення кризи для заміщення технологічних укладів.

Отже, третій технологічний уклад (1880-1930 рр.). Початком цього укладу є промислова криза 1873 р., яка знайшла прояв у вигляді кризи перевиробництва. Вона розгорілася передусім у текстильній промисловості, а вже потім поширилася на інші галузі виробництва. Тривала і глибока криза, що супроводжувалась глибокими зрушеннями у світовій економіці, сприяла посиленню концентрації виробництва та монополізації економіки. Значний вплив на зазначені тенденції мали складні зміни у співвідношенні між важкою та легкою промисловістю. У виробництво впроваджується електродвигун, який поступово заміщає у домінуючій ролі паровий двигун. Можливості розвитку, які надавав паровий двигун, вичерпуються, а використання електродвигуна надає переваги, які можна використовувати для подальшого розвитку виробництва. Це, насамперед, збільшення гнучкості виробництва, яке може більшою мірою прилаштовуватися під існуючі економічні умови, а, насамперед, під потреби споживача продукту. Підвищення гнучкості ставить питання стосовно стандартизації виробництва, яке допомагає виробникам здобувати та утримувати конкурентну перевагу. На перший план виходять такі галузі виробництва, як важке машинобудування, створення та обслуговування ліній електропередач. Тобто велика обробна промисловість набуває розвитку. Але за умов зміненого головного ресурсу випереджального розвитку змінюються особливості організації виробництва, а, загалом, змінюється структура господарства. Звичайно, цей процес є довготривалим і складним, але він відбувається, причому із постійною необхідністю. Необхідність полягає у зміні старої структури господарства новою, більш прогресивною, яка прокладає шлях для випереджального розвитку національного господарства. "Спусковим гачком", який виводить назовні та наглядно демонструє цю необхідність, може бути навіть випадковість, або ж поєднання випадкового та закономірного. У нашому випадку – це винахід електродвигуна. Цю подію можна назвати відправним пунктом деградації попереднього технологічного укладу та розвитку у його межах нового. Разом із створенням нового технологічного укладу змінюється і створюється нова господарська структура, яка і є невід'ємною супутницею розвитку усєї економічної системи.

Четвертий технологічний уклад (1930-1980 рр.). Початком цієї хвилі розвитку є Велика Депресія – одне з найбільш безпрецедентних за масштабами та глибиною кризових явищ в економічній історії. Характерною рисою Великої Депресії – кризи перевиробництва – була важкість ефективного пошуку ринків збуту. У цьому знайшла прояв необхідність зміни структури господарства таким чином, щоб економічна система позбулася накопичених дисбалансів у вигляді надмірної кількості продукції на складах підприємств. А оскільки домінуючими під час попереднього технологічного укладу були галузі із виробництва засобів виробництва і потрібно було організувати збут, тобто сформувати попит на продукцію, було створено галузі з подальшої обробки ресурсів, у яких кінцева продукція попереднього етапу розвитку вже знаходила

застосування як засіб для виробництва продукції, корисної для споживача. І цією галуззю стає автомобільна промисловість із допоміжними сферами діяльності (виробництво та переробка нафти). Таким чином, економічна криза згодом перетворюється у економічне зростання при посередництві значних змін господарської структури. Поширення здобувають принципи домінування державного регулювання економічних відносин, починають з'являтися транснаціональні корпорації. Важливою конкурентною перевагою національної економіки стає рівень розвитку нематеріального сектору виробництва, а саме – науки і освіти. Отже, ми бачимо, що економічна криза дає поштовх змінам економічних відносин та зв'язків у межах економічної системи. Іншими словами, змінюється структура господарства. А якщо з'являється необхідність цих змін, то це означає, що криза перевиробництва – це насамперед структурна криза. Тобто, той різновид економічної кризи, для якого характерними є такі ознаки:

- глибоке перебудування економіки як у галузевому, так і у територіальному аспектах;
- тривалість;
- вражаються окремі галузі або група галузей.

Початок наступного етапу суспільного розвитку пов'язаний з енергетичною кризою середини 70-х рр. 20 століття, яку більшість вчених також класифікують як кризу структурну.

Отже, 1980 р. – початок п'ятого технологічного укладу. І початком стала, як ми вже зазначали, енергетична криза, що поглинула як розвинуті країни, так і країни, які розвиваються. Значного негативного впливу зазнали автомобільна та сталеливарна галузі промисловості. Отже, ці енергоємні галузі повинні були перейти на технології енергозбереження, адже ціни на енергоносії стрімко підскочили і тим самим зробили задані галузі не досить рентабельними. Зміна технології призводить до знецінення значної частини основного капіталу, а найголовніше – до порушення рівноваги між основними елементами виробничих сил. Ці довготривалі порушення викликають структурні зрушення в межах окремих форм власності, зміни співвідношення між ринковими важелями саморегулювання економіки і державним регулюванням, у межах кожного з типів регулювання.

При цьому кожна країна розробляє комплекс мір зі здолання структурних криз. Так, у Японії у 1978 р. було прийнято закон стосовно розвитку 14 галузей, котрі постраждали найбільше від кризи. У цих галузях було демонтовано приблизно 20 % устаткування. Держава стимулювала процес структурних зрушень через надання структурних пільг, пільгових позик, прямих бюджетних асигнувань, політику протекціонізму. У Німеччині державна політика зі здолання структурної кризи включала міри зі стимулювання концентрації виробництва, виділення пільгових позик, здійснення перепідготовки кадрів, створення нових робочих місць [2].

Можливо, саме розуміння дійсних причин кризи та активні державні дії у напрямку подальшого розвитку національної економіки зробили зазначені країни лідерами у межах даного етапу розвитку. Як результат, на початку 90-х рр. 20 століття розрив між розвинутими країнами та іншим світом стає здебільшого технологічним. Тобто сучасні технології є надто складними і коштовними, щоб їх могли створювати та застосовувати країни, що розвиваються. Для розвинутих країн, які стали лідерами випереджального технологічного розвитку, це створює проблему збуту виробленого продукту. Результат – скорочення надходження ресурсів для подальшого розвитку інформаційних технологій Заходу.

Таким чином, новий технологічний уклад виходить із ембріональної фази розвитку, розгортається процес заміщення попереднього технологічного укладу. Цей процес знаходить прояв як фінансова і структурна криза економік світових країн-лідерів, яка супроводжується злетом та наступним падінням цін на енергоносії та інші сировинні матеріали.

Антикризові міри, котрі здійснюють Центральні банки розвинутих країн, обмежуються в основному підтримкою ліквідності банківської системи і не можуть надати потрібного ефекту. Об'єм дисбалансів, накопичений у глобальній фінансовій системі, виключає можливість її вдосконалення без усунення глибинних причин кризи. Синхронізація структурної, фінансової та боргової криз створює потужний резонанс руйнівних процесів. Дослідження, виконані П. Андруковичем у сфері усередненої моделі динаміки індексу фінансового ринку США, дозволяють ідентифікувати обвал фінансового ринку як прояв структурної кризи, яка обумовлена заміщенням домінуючих технологічних укладів [2].

З цього витікає, що вихід із кризи передбачає розширення матеріальних засад для нової довгої хвилі економічного зростання та заміщення застарілого основного капіталу. Тобто пере-

думовою виходу на нову траєкторію економічного зростання є глибокі зміни життя суспільства. Саме так вважав видатний радянський економіст Н.Д. Кондрат'єв, котрий одним з перших емпірично обґрунтував існування довгих хвиль економічного розвитку. На даних засадах він розробив власну теорію, яка відтворює механізм суспільних змін.

Насамперед, вчений вважав, що цим змінам передують значні науково-технічні винаходи, котрі змінюють економічні та соціальні умови життя суспільства. Кондрат'єв, зокрема, пов'язував розвиток економічної системи наприкінці 19 століття із широким впровадженням електрики, радіо та телефону, а перспективи нового підйому вбачав у розвитку автомобільної промисловості. Справедливість даних поглядів та прогнозів вже доведена історією.

Зазначимо, що подальший аналіз сукупності явищ та фактів наштовхнув вченого на обґрунтування ендогенного характеру довгих хвиль. Адже зміна техніки викликана запитом виробництва, необхідністю створення таких умов, за яких застосування винаходів стає можливим і ефективним. Отже, як зазначалося вище, потрібно корінним чином змінювати організацію виробництва, а загалом і усю структуру господарських відносин. Таким чином, структурна криза є частиною притаманного економічній системі механізму, який забезпечує його хвилеподібний розвиток. При цьому кожна фаза циклу є результатом кумулятивних процесів, які накопичуються протягом попередньої фази.

У ході економічного розвитку Н.Д. Кондрат'єв виокремлює три типи рівноваги, кожен з яких відповідає певній теорії довжини циклу:

1) Рівновага "першого ступеню" виникає між ринковим попитом та пропозицією. Відхилення від нього породжують короткострокові коливання періодом 3-3,5 рр.

2) Рівновага "другого ступеню" досягається у процесі формування цін виробництва шляхом міжгалузевого переливання капіталу. Відхилення від даного типу рівноваги Кондрат'єв пов'язує із циклами середньої тривалості.

3) Рівновага "третього ступеню" досягається, коли запас основних капітальних благ збалансований із галузевою структурою виробництва, існуючою сировинною базою та джерелами енергії, цінами, зайнятістю та суспільними інститутами, станом грошово-кредитної системи тощо. Періодично цей тип рівноваги також порушується і виникає необхідність створення нового запасу "основних капітальних благ", котрі б задовольняли новий технологічний уклад виробництва. Оновлення та розширення "основних капітальних благ" радикально змінюють та перерозподіляють виробничі сили суспільства.

Отже, відхилення від рівноваги "третього ступеню" має всі ознаки структурної кризи. Це означає, що структурна криза, яка характеризується невідповідністю структури суспільного виробництва умовам ефективного використання ресурсів, формує великі хвилі економічного розвитку і є складовим елементом механізму їхнього формування.

Повертаючись до аналізу сучасного етапу розвитку суспільства, наведемо схему суспільного розвитку, розроблену Ю.В. Яковцем на засадах теорії Н.Д. Кондрат'єва [3, с. 8].

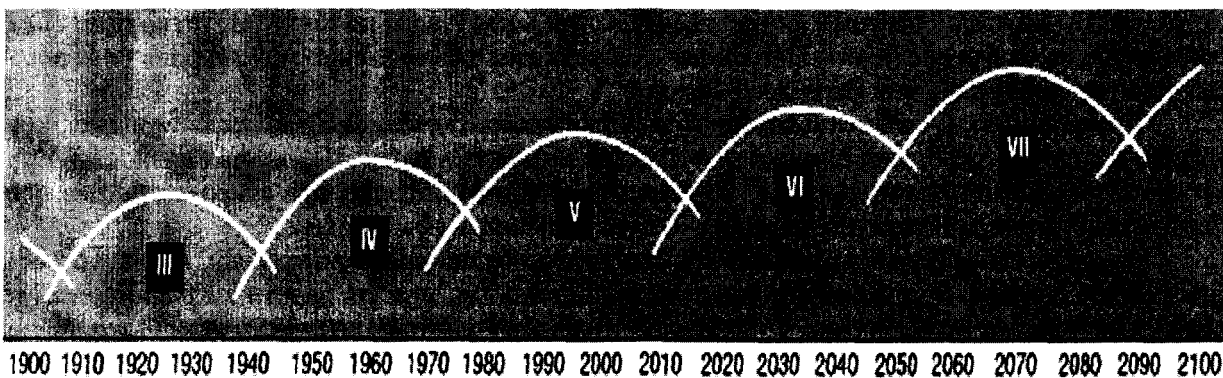

Рис.1. Ритм зміни хвиль Кондрат'єва

На даному малюнку ми бачимо, що кожна наступна хвиля розвитку (технологічний уклад) перетинається із попередньою у нижній точці. Тобто, у межах існуючого укладу, як ми вже зазначали, формується нова структура господарських відносин, яка поступово заміщує стару, а

точки перетину дуг, які характеризують етапи економічного розвитку, позначають економічні кризи, завдяки яким накопичені протиріччя виходять назовні. Спираючись на дану схему, можна сказати, що сучасна криза є тільки початком нового етапу розвитку. І для того, щоб очолювати його у майбутньому необхідно не "утримуватися на плаву", а підштовхнути спад, маючи при цьому перспективний план дій у напрямку розвитку національної економіки. Цей план повинна складати ефективна і продумана структурна політика. Якщо ж наразі можливості перебудовування структури національної економіки буде втрачено, тоді найближче півстоліття продовжить етап відставання розвитку вітчизняної економіки.

Література:

1. Базилевич В.Д. Макроекономіка/ В.Д. Базилевич, К.С. Базилевич, Л.О. Баластрик. – К.: Знання, 2007. – 703 с.
2. Глазьев С.Ю. Мировой экономической кризис как результат замещения доминирующих технологических укладов/ С.Ю. Глазьев// [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.glazev.ru/econom_polit/49.
3. Яковец Ю. Волны Кондратьева и цикличная динамика экономики и войн: теория и будущее/Ю. Яковец // Экономические стратегии. – 2005. – № 3. – С. 6-11.

Аннотация

СТРУКТУРНЫЙ КРИЗИС В КОНТЕКСТЕ ТЕОРИИ ДЛИННЫХ ВОЛН КОНДРАТЬЕВА

Крамаренко А.А., аспирантка

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

Рассмотрены проблемы связи структурных кризисов с долгосрочными циклическими колебаниями. Проанализированы изменения строения хозяйственной структуры в соответствии с этапами общественно-экономического развития и соотношения данных изменений с фазами циклов Кондратьева. Аргументирована необходимость учета особенностей соответствующей фазы кондратьевского цикла в проведении эффективной структурной политики.

Ключевые слова: структурный кризис, большие волны Кондратьева, технологический уклад, структурная политика.

Summary

STRUCTURAL CRISIS IN CONTEXT OF KONDRATIEV LONG WAVES THEORY

Kramarenko A. A., post-graduate student

V. N. Karazin Kharkiv National University

The problems of connection of structural crises with long-term cyclic fluctuations are considered in the article. Analysis is given to changes of economic structure in accordance with the stages of social-economic development. Correlation of these changes with the phases of Kondratiev cycles is provided. The necessity to account the features of the proper phase of Kondratiev cycle to achieve an effective structural policy is argued.

Key words: structural crisis, Kondratiev long waves, technological mode, structural policy.

Надійшла до редакції 14.12.2009 р.

Науковий керівник: Лісовицький В. М., к. е. н., професор.

© Крамаренко А. О., 2010 р.